

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Lohärads kyrka ligger på en flack höjdsträckning med vidsträckt utsikt över det öppna omgivande odlingslandskapet. Liksom många andra Roslagskyrkor har den placerats nära men inte längst upp på höjden. Invid kyrkan ligger två rödfärgade hus som idag används som bostadshus, tidigare med anknytning till kyrkan och socknen som klockargård och skola. Prästgården ligger ytterligare cirka 500 m från kyrkan. Klockstapeln återfinns i ett vägshål ett par hundra meter sydöst om kyrkan.

2.2 Kyrkan

Lohärads kyrka har en historia med flera utbyggnadsteg samt en dramatisk händelse på 1600-talet som radikalt förändrade kyrkan. Byggnadskroppen är adderad av många delar och bildar en ganska varierad exteriör där varje del berättar om en specifik del av historien. Kyrkan byggdes under första hälften av 1200-talet och bestod då av långhus, kor och i väster ett torn. Långhuset och koret har fortfarande kvar sin ursprungliga form. Koret är lägre och smalare än långhuset och rakt avslutat, det tillhör antagligen ett av de tidigare exemplen på rakt avslutade kor som följde efter de äldre romanska kyrkornas absider.

Sakristian är tillbyggd på norra sidan av koret på slutet av 1200-talet. Dateringen grundar sig på att den inte är murad i förband med långhuset och på byggnadssättet som överensstämmer med andra sakristior i t ex Husby-Sjuhundra och Riala som vid denna tid uppfördes av gotländska hantverkare. Sakristian som skulle vara ett brandsäkert förvaringsställe är byggt med ursprungligt ribblöst kryssvalv av gråstensflis, kallat gratvalv av en typ som förknippas med Gotland.

På 1400-talet byggdes ett vapenhus på södra sidan av tornet.

På 1670-talet rasade tornet, det slog i fallet sönder vapenhuset och drog med sig långhusets västra gavelröste och valv. Tornet byggdes aldrig upp igen, klockstapeln i trä fanns då redan och sten från tornet användes för att bygga upp det vapenhus som nu står på tornets plats väster om långhuset. Några stenar i markytan minner idag om det äldre vapenhuset på södra sidan av tornet.

Kyrkan är byggd med skalmurar av gråsten. Tegel finns i senare tiders tillägg vid ombyggnader och reparationer i valven, i långhusets rösten samt i dörr- och fönsteromfattningar. Fasadernas enda dekorativa orneringar finns i långhusets västra röste. När tornet rasade drog det även med sig en del av långhuset västra gavel och valv. Provisoriska reparationer gjordes på 1680-talet men det kom att dröja till omkring 1730 innan de slutgiltiga reparationerna gjordes och gavelröstet och vapenhuset färdigställdes. Vapenhusets yttertak byggdes då så högt att tegelorneringen i form av ett kors i långhusets röste delvis skymdes. Kyrkans har en enkel karaktär som idag utgör en del av dess dokumentvärde. Ett exempel är långhusets östra röste mot koret som består av en brädvägg tillkommen 1761 i samband med att triumfbågen mellan kor och långhus byggdes om, brädväggen har senare täckts med plåt. Kyrkans exteriör putsades på 1600-talet och har idag en helt slät puts med undantag för ornering i västra gavelröstet och dörromfattning. Murarna har ingen egentlig stensockel, däremot är sockeln markerad i spritputs som antagligen tillkommit i ganska sen tid.

Ingången finns i vapenhusets södra vägg och har fått sin form då man började bygga upp vapenhuset på 1680-talet. Ingången har en profilerad putsomfattning kring den korgbågiga öppningen, dörrbladet är en kopparklädd bräddörr. Stocklåset och brädstommen är jämngamla med vapenhuset medan kopparbeklådningen är från 1900-talet.

Fönstren har fått sin nuvarande form när de förstörades 1875 -1876. Äldre fönster på södra sidan har flyttats respektive murats igen. 1753 förstörades två fönster på södra sidan och togs två nya fönster upp på norra sidan av kyrkan. Fönsternischerna är rundbågiga och de grönmålade träbågarna har trebrutna överstycken. Fönstren har stora likheter med Estuna kyrkas. Innerbågarna tillkom vid 1928-1929 års restaurering och har en avvikande utformning med blyspröjsar och grönt glas. Sakristians fönster mot öster är gotiskt, spetsbåigt, till formen och säkerligen ursprungligt. Mot norr i sakristian är ett större fönster med kvadratisk dageröppning och flack oregelbunden nisch. Fönstret är upptaget 1750 och försågs 1842 med järnluckor som skydd mot inbrott. Vissa av kyrkans fönster har fönsterbänkar som är täckta med svartplåt i småformat, detaljer som idag är ganska att finna av så hög ålder, andra fönster har fått täckningar av kopparplåt i senare tid.

1897 lades ett tak utan rännor av enkelfalsad slätplåt i format 600 x 1200 mm över den befintliga spåntäckningen. Nuvarande tak lades 1990 i motsvarande utförande och försågs då med hängrännor och stuprör. Takstolarna tillkom vid en stor restaurering av kyrkan omkring 1730.

Kyrkans interiör är ljus och lätt genom den sparsamma bemålningen i valven samtidigt som den är intim genom sin skala. Kyrkorummet avslutas i öster med ett smalare och lägre kor som framträder i perspektiv sett från långhuset. De slutna bänkkvarteren och andra snickerier bidrar också till det lugna och samtidigt ålderdomliga intrycket av rummet. Kyrkorummets nuvarande karaktär kan till stor del härledas till arbeten som gjordes i ett par perioder under 1700-talet då inredningen tillkom.

Vapenhusets plan är kvadratisk. Golvet är ett brädgolv och taket är bräddor på öppna bjälkar. Mitt för ingången finns en trätrappa som leder till vapenhusets övre våning. Trappans ålder är inte känd men den kan vara gjord i samband med att uppgången till läktaren anordnades från vapenhuset 1750. Från vapenhuset leder en dubbeldörr från 1929 års restaurering till långhuset. Rummet är sparsamt dekorerat, snickerierna har enkla marmoreringar och över dörren är målat *Befall din väg åt Herren och förtrösta på honom: Han skall göra det. Ps 37:5.*

Entrén till långhuset sker genom tre par kolonner som bär läktaren och kyrkorummet öppnar sig ljust och samtidigt intimt. Långhuset hade ursprungligen antagligen ett plant trätak. Vid mitten av 1400-talet slogs de två ribbade kryssvalven på sekundärt murade pelare. I två av pelarna finns nischer som innehållit helgonbilder. Interiören har putsats om flera gånger och de målningar som finns kvar är fragment som togs fram vid 1929 års restaurering. Figurativa målningar gjorda i slutet av 1400-talet finns väl bevarade i koret, i långhuset mest som svaga eller skadade spår samt något mer välbevarade över läktaren. På två ställen finns också konsekrationsskors från 1200-talet som målades när kyrkan invigdes, dels i koret dels i östra delen av södra muren. Konservatorn har nymålat dekorativa bårder och mönster enligt de befintliga förebilderna på gördel- och sköldbågar samt på väggarnas nederdelar och på valvribbor.

Triumfbåge eller korskrank avskärmade länge församlingens del av kyrkan, långhuset, från prästernas del, koret. Under 1700-talet gjorde förändrade ideal att kyrkorummen gjordes

ljusare och gränsen mellan långhus och kor mindre skarp. Lohärads kyrka hade en trång och låg triumfbåge, som förändrades på 1760-talet när triumfbågen mellan kor och långhus höjdes till samma höjd som korets tunnvalv. Sockenstämman var avvaktande till det stora ingreppet, avgörande för ett beslut blev att baron Oxenstierna på Kristineholms säteri erbjöd sig att skänka en ny predikstol på villkor att arbetena med triumfbågen genomfördes.

I koret finns de bäst bevarade kalkmålningarna i kyrkan, kristi dop på väggen mot sakristian och ett konsekrationsskors nedanför.

Kyrkorummets snickerier har i det mesta tillkommit under 1700-talet. De slutna bänkkvarteren gjordes 1733 med en utformning som är typiskt för uppländska kyrkor vid denna tid. Samtidigt skänktes också altarprydnaden till kyrkan. Altarprydnaden är en av kyrkans märkligare och mest omtalade inventarier. I mitten finns ett försilvrat krucifix av trä, detta omges av en barockram i trä som verkar något stor åt krucifixet. Ramen håller fem små amoriner med svärd och pilbågar. Det försilvrade krucifixet är inköpt av kyrkan medan ramen är sammansatt av delar av en praktsäng från 1600-talet som skänkts av baron Taube, dåvarande ägare till Kristineholm. Altaret i rokokostil är tillverkat av snickaren Dahlström i Norrtälje som under 1760-talet tillverkade delar till många kyrkoinredningar i trakten. Altarringen med svarvade dockor tillkom 1883. Predikstolen är sedvanligt placerad på norra väggen och utförd i rokokostil. Korgen är kvadratisk med avskurna hörn, sidorna utvändigt dekorerade med böcker omgivna av sädesax, druvor, rosor eller kors. Ljudtaket har samma form som korgen, nedtill dekorerat med en försilvrad duva och förgyllt snidat hänge, upptill krönt av ett kors. Orgelfasaden tillkom 1876. Läktarbarriären byggdes samtidigt som altarringen och i samma utförande som denna 1883. Snickerierna i kyrkan är genomgående marmorerade i grå och röda färgtoner sedan restaureringen 1929. Dessa kulörer kunde återfinnas på flera ställen under senare tiders mestadels vita eller ljust grå färglager med förgyllningar.

Kyrkorummet belyses av tre ljuskronor, i långhuset finns två malmkronor från 1600- och 1700-talen, i koret en glaskrona med mässingsstomme från 1813.

Sakristians valv är vitkalkat och bidrar med sin grova yta med märken efter formbrädor till ett intryck av hög ålder tillsammans med fönster samt fönsterluckor dörr som är klädda med handsmidd plåt i småformat. Även möblemanget är av hög ålder med bland annat ett allmogeskåp från 1700-talet som skrudskåp och stolar från 1600- och 1700-talet.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården har en öppen karaktär som understryks av det öppna landskapet kring kyrkoanläggningen. Kring den äldre kyrkogården finns en krans av lövträd medan kyrkogårdens inre har flera barrträd av modernare snitt. Kyrkogården utvidgades åt söder 1885 och åt väster 1939. Kyrkogården utvidgades åt väster på mark som tillhörde kyrkoherdebostället. Enligt förslag till kontrakt mellan boställesarrendatorn och Lohärads församling skulle församlingen varje år i arrende betala i penningar ett värde motsvarande en hektoliter råg och 4,8 kilogram smör. Åt söder avgränsas den av en häck. Övriga sidor avgränsas av stenmurar. Gränsen mellan den äldre kyrkogården och utvidgningen i väster markeras av den gamla muren som står kvar. Två ingångar finns, i öster och norr, båda har smidda järngrindar och putsade grindstolpar med eleganta profiler. Grindarna i öster är märkta med årtalet 1861 och har varit förebild för södra ingångens grindar, märkta 1939. De flesta gravar är grästäckta, ett tjugotal grusgravar med äldre karaktär finns varav några från 1800-

talet liksom en grav från 1700-talet, kyrkoherde Elias Gedners grav anlagd norr om kyrkan med avsikt att bryta traditionen att människor inte ville begavas på denna del av kyrkogården.

2.4 Klockstapeln

En klockstapel byggdes på 1630-talet, då i öppet utförande. På 1830-talet ville sockenborna ha en modern inbyggd klockstapel men byggandet av nya klockstaplar motsattes av en kunglig förordning. Timmermannen Olof Hedlund från Björklinge norr om Uppsala erbjöd sig dock att bygga om klockstapeln till ett utförande som är nära identiskt med den klockstapel han byggt vid Björklinge kyrka. Av den ursprungliga stapeln återstår antagligen inte mycket. Klockstapeln står reslig och högt belägen i vägskälet sydöst om kyrkan. Taken är täckta med spån liksom den nedersta utsvängda delen. Den vertikala fasaden och lanterninen är klädd med oljemålad gul panel med grå stenimiterande detaljer. Dragen av det tidiga 1800-talets sparsamt dekorerade klassicistiska stenarkitektur är tydliga. Klockvåningen är öppen och omgiven av ett smidesräcke. Lanterninen kröns av ett kors. Storklockan är omgjuten flera gånger, senast 1949 av Bergholtz klockgjuteri i Stockholm. När den ursprungligen gjöts är inte känt men man vet att den även har omgjutits 1681 och 1814. Lillklockan gjöts 1753 av Gerhard Meyer i Stockholm och är ej omgjuten.

2.5 Bårhus

Sedan 1977 finns i norra kyrkogårdsmuren ett väl anpassat bårhus. Bårhuset är byggt med gaveln mot kyrkogården, har vitputsade fasader och tak av svartplåt.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Lohärads kyrka är ett tidigt exempel på kyrkotypen med rakt avslutat kor som kom att få betydelse under lång tid. Kyrkan är byggd i många små steg och visar hur man etappvis byggde en kyrka i en bondesocken som Lohärad. Byggnaden bär också spår av hur uppgiften att reparera efter att tornet rasat löstes. Kyrkorummets dekoration har spår av medeltiden genom de kalkmålningar som återstår och kyrkans format understryker detta. Samtidigt är 1700-talet tydligt närvarande med ljus interiör och en väl sammanhållen inredning. Kyrkogården karaktäriseras av öppenhet i samklang med det omgivande landskapet. Genom klockstapeln med sin klassicistiska arkitektur är en helt ny tid närvarande exteriört i anläggningen.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkan har förändrats i många små steg och har genomgått förhållandevis få större genomgripande omgestaltningar vilket kräver stor lyhördhet för de enskilda delarnas historiska sammanhang och betydelse för helheten.
- Kyrkorummet är ljust och inbjudande samtidigt som det genom sin skala är intimt och genom kvarvarande målningar förmedlar ett medeltida arv.
- Inredningen har mestadels tillkommit under 1700-talet. Den slutna bänkinredningen liksom predikstol, altaruppsats ger tyngdpunkt åt detta århundrade i karaktären.
- Altaruppsatsen har en fascinerande tillkomsthistoria som även minner om ekonomiska förhållanden. Altaruppsatsen är utseendemässigt så särpräglad att den drar besökarens intresse till sig.

- Kyrkogården har en öppen karaktär som understryks av det omgivande öppna odlingslandskapet. Även omgivningarnas öppna karaktär bör säkerställas.
- Klockstapeln avviker arkitektoniskt från den övriga kyrkoanläggningen och utgör en tydligt självständig enhet. Klockstapeln är genom sin storlek, läge och utformning ett landmärke i landskapet kring kyrkan.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

ATA Topografiska arkivet.

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar: Upplands kyrkor 1250 – 1350*, 1987.

Uppsala landsarkiv, nu i *Arkivcentrum*. Domkapitlets handlingar. Signum E V 83:1-6. Ref av Wilcke-Lindqvist.

Wilcke-Lindqvist, Ingeborg. Lohärads kyrka. i *Sveriges kyrkor*, band V:2, 1961.

Wilcke-Lindqvist, Ingeborg och Nilsén A. Lohärads kyrka. *Upplands kyrkor* 159. 1973

Inventeringsdatum: 7 juli 2007

Inventerare: Magnus Henriksson

Ansvarig för kulturhistorisk karaktärisering och bedömning: Magnus Henriksson

Rapportsammanställning: Magnus Henriksson